

НАКИТИТЕ ОТ ПОГРЕБЕНИЯТА В МАНАСТИРА “ВЕЛИКАТА ЛАВРА” И ЦЪРКВАТА “СВ. ЧЕТИРИДЕСЕТ МЪЧЕНИЦИ”

МАРИЯ ДОЛМОВА

Един обзор върху откритите при дългогодишните разкопки накити в църквата “Св. Четиридесет мъченици” и манастирския комплекс “Великата лавра” показва малко, но разнообразни ювелирни изделия от различни векове и производствени ателиета. За разлика от монетите, ползвани от много хора, накитите по-трудно сменяли своя притежател и често го съпътствали в неговите странствания през целия му живот. В този смисъл накитите имали особена роля и значение, тъй като могли да се залагат, продават и плячкосват. Накитните находки от територията на комплекса са едно потвърждение на факта, че в него са пребивавали различни богомолци по време на неговото съществуване.

ВИДОВЕ НАКИТИ

Както споменахме, откритите накити не се отличават с голямо разнообразие в сравнение с тези от градските квартали на Търнов. Причината за това е в затворения характер и особености на всяко едно монашеско общежитие.

1. ТОКИ, АПЛИКАЦИИ И ПРЕШЛЕНИ ЗА КОЛАНИ

Малкото токи от културните пластове на комплекса принадлежат към няколко типа: двете лировидни токи - бронз с позлата, са двусъставни, отливани в едностранен калъп (дълж. 2,6 см, диам. 2,5 см, шир. рем. 1,6 см). Броят им в града особено от края на XII и началото на XIII в. е значителен и тяхното местонамиране не противоречи на стратиграфската картина на комплекса, където има следи от интензивен живот, далеч преди неговото изграждане. От двусъставните токи с правоъгълна форма и прикачена пластина има само една, изображението на която е лъв в ход наляво. Откритите три бронзови пафти с позлата са кръгли, с кука или халка за закачане, пластина за ремък на опаката и украсена лицева страна с розета от гранули (дълж. 4,7 см, диам. 3,2 см, шир. рем. 3 см). Срещат се в много от столичните квартали през втората половина на XIV в. и стават прототип на по-късните пафти.¹ Работени чрез отливане, те били част от женските аксесоари през XIV в. по българските земи. Различна от тях по форма и стил е бронзовата позлатена пафта с правоъгълна форма - в единия край с издължена кука за закачане, а на опаката с 4 шифта за приковаване към кожен ремък. Украсена е с S-овидно изрязани орнаменти, характерни повече за късноготическите изделия, отколкото за местните, тя

издава западноевропейско влияние, намерило почва в Търнов през XIV в. (дълж. 6 см, шир. 1,4 см).

Металните коланни апликации от територията на комплекса са единични, за сметка на определяните доскоро като "коланни" малки токи и бронзови кинджали, които в комплект представлявали чудесни закопчалки за дървените корици на книгите.² Отделните екземпляри от коланните апликации са: кръгли полусферични аплики в центъра с отвор за прикачане към ремъка, работени от бронз с позлата (диам. 1,7 см): бронзови розети с щифт на опаката страна за приковаване: осмоъгълни аплики с отвор между двете кръгчета, украсени с псевдогранули. Работени са от бронз с позлата в едностранни калпи (вис. 2,2 см, шир. 0,8 см, шир. рем. 1,7 см) и цилиндрични, открити при по-ранни разкопки на църквата. Металните коланни апликации са от мъжки колани, предимно кожени, популярни в града през XIV в., каквито няма в некропола на църквата и манастирския комплекс, което се обяснява донякъде със строгия монашески статут.

Освен метални, в комплекса са открити костени токи и прешлени. Трите костени токи наподобяват метални, двусъставни, каквито не са открити в други манастирски комплекси на Търнов.³ Едната е правоъгълна, двусъставна - неподвижна с трапецовидна предна част, украсена с "птиче око". Втората тока е едносъставна с овална халка и правоъгълна куха плочка за втикване на ремък с ширина 1,5 см. От продължителна употреба украсата е поизтрия (дълж. 2,2 см, шир. 3,1 см). Другата едносъставна тока е трапецовидна, в широкия преден край с правоъгълен отвор (дълж. 3,5 см, шир. 2,5 см). Токите имат стилово сходство с костените прешлени, работени едновременно в същотсателие. Два от тях са правоъгълни и кухи за нанизване на ремъка, с украса от прави линии и кръгчета (дълж. 2,7 см, шир. 2,2 см, шир. рем. 1,6-1,8 см). Нъс്മнено са използвани от монаси през първите десетилетия на XIII век.

2. КРЪСТОВЕ, МЕДАЛЬОНИ И ВЕРИЖКИ

Въпреки основателните очаквания за една богата колекция от кръстчета и медальони-иконки такива почти нямаше. От 5-те намерени кръса единият е оловен, носен на връв, докато седефените са пришивани към аксесоари.

Малко са намерените мадальони - листовидни и кръгообразни с напречно разположени петлици, предимно от мед и бронз с позлата, повече отливани, както един сребърен с изображение на орел (диам. 2,1-4,2 см). Светският им характер и сравнителен анализ с други такива ги отнасят към края на XII - началото на XIII в.⁴

Верижките, за съществуването на които съдим главно от части или от отделни звена, са малко, причината за което трябва да е слабата им популярност сред монашеската общност. По-добре запазена е част от бронзова верижка, чиито звена са сгънати на осмици. През XIV век верижките били широко разпространени, за което свидетелстват много съкровища от вторта половина на XIV в., но в града те са редки находки.

3. ОБИЦИ

Обиците, открити в некропола на църквата и манастирския комплекс, са разнообразни, въпреки неголемия брой, с отлични качества и изработка, предоставящи интересни сведения за погребаните и за ателиетата, в които са работени. Повечето обици в некропола на църквата са от средата и втората половина на XIII в., докато тези от комплекса са предимно от XIV век.

а) Халки

Особен интерес представляват двата чифта златни халки от гроб № 10 и 32 на църквата.⁵ Изящно и прецизно изработени, те се състоят от 2 дъги, захванати с шарнир и затворени със специален раздвояващ се нит до получаване на пълен кръг (диам. 1,5-1,9 см). Други подобни обици няма в града или страната, но известно сходство срещат някои византийски изделия от края на XII-п. пол. XIII в.⁶ Освен че са работени в едно и също ателие далеч от Търнов, те са купени едновременно, в града или в чужбина. Всичко това, както погребаните в един и същ некропол жени, сочи несъмнено родство между тях и близка по време кончина. В различните културни пластове на комплекса са намирани нееднократно медни и бронзови халки от тел, каквито са носени в града и страната. В зависимост от вида на украсата, поставяна на халките, са създадени различни типове и варианти обици.

б) Обици с гроздовидна украса

Единичните екземпляри от комплекса представляват овална халка, закопчана с петлик, в долната част със спираловидно навита тел, подобяваща грозд, вероятно изгубена в първо десетилетие на XIV в., когато са носени с успех в Търнов (диам. 2,4 см).

в) Обици с призматична украса

Поединично намерените 2 сребърни обици в комплекса били на мода в града от втората четвърт до 70-те години на XIV в. Работени са в едно ателие, за което говорят стилите и технологични белези между тях и останалите екземпляри в Търнов. На закопчаването с петлик овално кръжило е нанисана призма от множество запоени гранули (диам. 1,9 см, дълж. укр. 0,6 x 0,8 см).

г) Обици със сферично топче

Чифт златни обици са открити в гроб № 41 с общо тегло 4 грама. През центъра на сферичното топче минава филигранна жица с телени намотки, скриващи шева между двете полусфери. По правило този тип е без закопчалки. Среща се през XIII и XIV век.⁷ Многобройните екземпляри от мед и бронз са позлатявани и посребрявани.⁸ Те са типичен пример за следване модата на аристократичния накит повсеместно от гражданството през разглежданата епоха.

д) Обици с две филигранни сфери

Намерените единични екземпляри от този тип в комплекса имат овална отворена халка, в долната част на която през интервал от намотки са запоени по 2 полусфери до получаване на едно тяло. Стават особено модни в началните десетилетия - докъм третата четвърт на XIV в. За повечето от тях може да се

твърди, че са дело на едно и също ателие, работило между 40-60-те години на XIV в.

е) Висящи обици

Към тях се отнасят 3 подтипа, някои реконструирани въз основа на други цялостно запазени образци от града или страната: за отворена халка е захванато кухо конично тяло, от което висят метални верижки, всяка със закачена филигранна луница или кухо конусче. На територията на комплекса са открити фрагменти от такива обици и наушници, изработени от мед с позлата, каквито са намерени в некрополи от XIV век в Габровско, а също намират аналогии с висулките и огърлицата от II-ро Никополско съкровище. Съществуват достатъчно образци у нас и в чужбина, които независимо от производственото ателие следват общия за южнодунавската група накити, стил.⁹

- малка отворена халка е прикачена квадратна плочка с вложени в центъра и около него стъклени кабошони, от долната основа на която се спускат три конусчета. Бронз с позлата. Техен прототип е един чифт златни обици от Трапезица с перли и аметисти от първа четвърт на XIV в., чиито западноевропейски произход е несъмнен.¹⁰

- отворена халка със спускащ се отвесно край, на който е нанизано метално топче (плътно или фиригранно) или мънисто. В руската литература са известни като обици с "форма на въпросителна", а в румънската ги наричат "тирбушон", поради специфичната форма.¹¹ Въпреки че в града добиват популярност от 30-те години на XIV в., те се появяват по-рано сред всички обществени слоеве. Един от най-хубавите търновски екземпляри е намерен в южния двор на комплекса в пласт от XIV век. Работена от злато, обичата има филигранна сфера, укрепена с телени намотки.

4. ПРЪСТЕНИ

Сред накитните находки най-голям е броят, около 100, на пръстените както в некропола, така и в комплекса. Вярата в магическата, лековита и защитна функция на пръстена, на която разчитал средновековният човек, им придал тази изключителна популярност сред всички слоеве на обществото. Именно от откритите пръстени започна преди повече от 20 години продължителна и мъчителна дискусия за строителната история на църквата "Св. Четиридесет мъченици", краят на която се вижда. Пръстените издават освен художественото и техническо ниво на средновековното златарство, така и вкуса на притежателите - боляри и граждани.

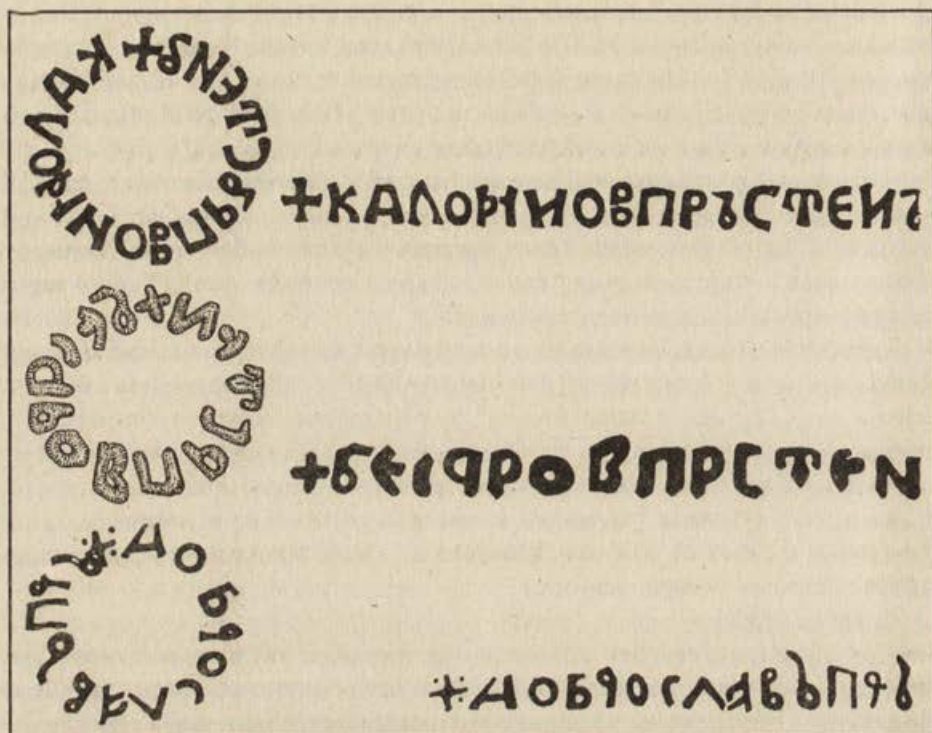
а) Халки

Една голяма група едносъставни пръстени образуват халките от метална пластина - сребърна, медна или бронзова, някои с уширение в горната част, където има незначителна украса или буквени означения (диам. 2 см). Повечето халки от комплекса са от втора половина на XIII-XIV в. Някои от монасите носели костени халки, каквито са откривани неведнъж в търновските комплекси (диам. 1,7-2,4 см). Сравнително по-късни са бронзовите халки с клетъчен емал, работа на полски ателиета от късно средновековие.¹²

Освобождането в началото на XIII век на балканските накити от пряко византийско влияние, довело до уширяване на халката и щита, докато се създават нови типове пръстени:

б) Пръстени-печати

Златните пръстени-печати в некропола на църквата са открити както е известно във от нея, в гробни ями, и културен пласт след 30-те години на XIII в.,

Обр. 1. Кръгови и разгънати надписи на пръстените-печати

- а) Калоянов пръстен;
- б) Бесаров пръстен;
- в) Доброславов пръстен

доказано отдавна от археологическите проучвания. Стилното единство и сравнителен анализ подсказват, че са дело на търновско ателие, работило между 1230-80 г., по индивидуални поръчки, с восьмични модели, след което са подлагани на допълнителна обработка.¹³ Теглото на пръстените е между 3,15 при Сеновия и до 61 грама при Калояновия. Всички са с кръгъл щит, свързан с халката, и кръгов надпис на кирилица, с името на собственика, вписващ съответен символ, който би могъл да се определи и като емблема. При Калояновия това е хералдичен лъв, при Бесаровия - орел с разперени криле, също определящ се като хералдичен, при Доброславовия - крин. Често

изследователи, захванали се с тях, се опитват да ги датират по орнаменталните мотиви, което е не само най-дългият, но и най-трудният път за подобно дело. Всяко от представените изображения има по-ранен произход, което позволява при интерпретацията да бъдат отнесени в XIII в., но и в XIV в., когато представянето на лъвове и орли в приложните изкуства зачестява. Колко дълго е живяла дадена композиция върху пръстените, е трудно да се каже, той като при някои срокът не е в години, а в столетия. Въпреки това, всяко време оставя по нещо свое върху орнамента, което помага при определянето на неговия произход и дата. Ето защо пръстените не бива да се разглеждат изолирано от останалите ювелирни изделия както в комплекса, така и в града. Всеки пръстен е с малък диаметър на халката (1,7-1,9 см), което означава, че са носени на малкия пръст на ръката. Върху щитовете са изписани имена на реално живели и погребани в този некропол мъже (Обр. 1 а, б, в). Те са могли да поръчват такива пръстени, защото се нуждаели непрекъснато от тях в своето ежедневие. Този факт предопределил те да бъдат погребани с тях.

Доказано е, че в некропола на църквата след 1230 г., в продължение на десетилетия са погребвани видни търновски боляри и членове на техните семейства. Не е изключено в същинската църква да са намерили покой останките на не една царствена особа, за което можем само да гадаем, тъй като църквата е била ограбена отдавна. Не е невъзможно върху пръстените да са представени фамилните емблеми на някои по-видни болярски родове, които възникнали вследствие на контактите с Латинската империя, макар че хералдика в истинския смисъл на думата става възможна едва в първа половина на XIV в. във всички балкански страни.

в) Печатни пръстени

Те проникват сред гражданството главно под влияние на пръстените-печати, откъдето е тяхното наименование, през втората половина на XIII в., но главно в началните десетилетия на XIV в. Това е причината за множеството пръстени с изображения на лъв, орел, крин и дървото на живота, върху които не е изписано име. Явно, че съчетанието на двете не било в прерогативите на всеки гражданин. Тези пръстени не са типичните пръстени-печати с хералдичен знак, макар че биха могли да послужат за такива. Те били модни до края на XIV в. у нас, а на други места и до по-късно.¹⁴

От манастирския комплекс има 3 масивни сребърни пръстена с профилиран външен обръч на халката, врязани прави линии по раменете и овални щитове на къси шийки, всички износени от продължителната употреба. Върху единия се вижда лъв с повдигнати предни лапи, обърната наляво глава и извита над тялото опашка, чиито край е трилистна палмета (т. 11,5 г, диам. х. 2,1 см, диам. щит. 1,5 см). Силно схематизираното изображение стига до линейно очертаване на фигурата. Той намира сходство с бронзов позлатен пръстен, където врязаната лъвска фигура е със завита на гърба опашка, напомняща тази от Калояновия пръстен. Много общи черти с други такива пръстени ги датират в края на XIII в. и първите години на XIV в. Според размера на халката и тези пръстени са

носени от мъже на малкия пръст на ръката. Изобразените върху пръстените животни са отражение на един общ за южнодунавската група накити стил през XIII и XIV в. Засилването на тяхната употреба се дължало на идващото от Запад влияние.

Автори като М. В. Седова считат, че лъвските изображения на тези пръстени са свидетелство за проникването на византийски образци сред населението, което може да е валидно за Новгород и Русия¹⁵, но не и за Търнов, където ювелирите вече следвали модата на пръстените-печати, в чиито съсловен характер не може да има съмнение, откъдето и големият брой наречени от нас печатни пръстени, разпространението на които се обуславяло от търсенето и предлагането, от материала и стила, но преди всичко от модните тенденции.

В тази група пръстени попада още един - бронзов, позлатен с профилирана халка от овални издътци, на късата шия на който е поставена октогонална плочка с еврейски надпис, силно изтрит от дългото носене. Не може да не забележим приликата му с някои специфични за сръбските ателиета пръстени от XIV-н. XV в., когато добили популярност сред търговско-занаятчийското съсловие и други по-богати граждани, които ги ползвали за скрепяване на търговски документи.¹⁶ Ако приемем, че този пръстен е работен в Търнов, то със сигурност майсторът е разчитал на чужд прототип, съгласно желанието на клиента, откъдето разликата във форма и композиция спрямо местните.

Интересни са пръстените с халки от вити телове, работени от сребро със висока проба 800-900. Такъв е пръстенът от гроб № 54 на манастирския комплекс (т. 8,1 г, диам. х. 2,2 см, диам. щит. 1,2 x 1,8 см). Изработката, формата на халката и високата проба на среброто е известно указание за сръбско или дубровнишко ателие.¹⁷ Неговият щит, макар да е силно изтрит, го отнася към печатните пръстени. Върху щита на друг пръстен е представено дървото на живота, което е характерно повече за XIII в. Особеното е удебелението в долния край на халката, което не е рядкост в търновските пръстени от XIV в., но също при сръбските особено от 40-те до 60-те години на века. Отливан по восьъчен модел, технология навлязла широко във златарството от средата на XIV в., той е допълнително позлатен и украсен с растителен мотив по раменете, вече поизтрит.

г) Пръстени "брачен съюз"

Сред по-значимите находки в комплекса е златен пръстен с щит от две преплетени ръце. Неговото откриване повдигна реди въпроси и породило съмнения главно поради непознаването на този тип пръстени във страната. На горната ръка, във случая мъжката, е очертан пръстен върху малкия пръст, докато на женската има 4. Известно е, че през разглеждания период в Западна Европа четирите пръстена символизирали правда, вяра, предпазливост и благодет.¹⁸ Този тип пръстени бил известен в Англия още от XII в., но станал популярен едва във Фландрия и Италия, откъдето преминал в източноевропейските страни, за което говорят намерените в Търнов, Румъния, Сърбия и Русия екземпляри.¹⁹ Не е изключено местонамирането му да е свързано с

пробиването на западноевропейец в комплекса, но не е изключено да е на местен гражданин, който го закупил в чужбина. Несъмнено, двойно сплетените ръце в Западна Европа символизират върност и брачна връзка, поради което се възприемат като годещи. Подобни пръстени от други страни и колекции, както стратиграфските индикации на търновския, позволяват отнасянето му към третата четвърт на XIV в., което засега обяснява липсата на други подобни и той остава епизодична находка.

д) Пръстени с щит

Количествено те са сред най-многобройните в културните пластове на комплекса, единици от които са намерени в гробове. Повечето са медни и бронзови, някои с позлата или посребряване, носени от мъже и жени. Върху щитовете на някои (повечето кръгли) има гравирани букви, на други растителни орнаменти или животни и птици (диам. х. 1,7-2,2 см, диам. щит. 0,9-1,4 см). Орнаментиката на тези пръстени се развивала в едно и също направление с тази на другите приложни изкуства от XIII и XIV в. И все пак композиционните теми зависели и от личното предпочитание на потребителите, както и от предназначението на пръстена.

По-малко са сребърните пръстени с леко повдигнат над халката щит при проба 500-600. Продължителното носене е изтрило горната повърхност, което става само при дълго носене пръстени. Това поражда съмнението, че може да са имали за гражданите символичен характер, подобно годещи и венчални пръстени (диам. х. 1,9-2,1 см, диам. щит. 1,4 см). Тяхна разновидност са екземплярите с профилирана халка, докато щитът запазва същите украси или означения като при останалите пръстени (диам. х. 1,9-2,3 см, диам. щит. 1,2-1,4 см). Малкото екземпляри са от втората половина на XIV в., но такива са намирани в други столични квартали и комплекси, както в много градове от същото време.²⁰ От този тип пръстени към средата на XIV в. се появява нов тип, известен от погребения в некропола на църквата. Сребърни или бронзови с позлата, те имат обла халка, украсена с филигранни жици и октогонална до кръгла плочка с 9 гранули - една в центъра, останалите околоръст, около всяко филигранно кръгче (диам. х. 2,3 см, диам. щит. 1,8-2 см). Тези пръстени имали дълъг живот, докато в XVII-XVIII в. от тях изкристализира пръстена-арпалия.²¹

е) Пръстени със сърцевидна плочка

В южният двор на комплекса са намерени 2 сребърни пръстена, единият от които е изключително изящен, с проба 800 и тегло 5,30 грама, необичаен за търновските ателиета. Широката му халка е с удебеление в долната част, на което е гравирана розета. Сърцевидният щит е от две слепени части, горната с гравирани волути и линейно очертаване на щита (диам. х. 2,1 см, дълж. щит. 1,2 x 1,4 см). Откритите у нас и в чужбина подобни пръстени са от вт. пол. XIV в., а стилово принадлежат на южнодунавската група накити.²²

Несъмнено, сърцевидната форма е следствие от западноевропейското влияние, най-вероятно италианско, което преминало през Дубровник, Сърбия

и достигнало до България. Възможно е този път да е по-кратък, но следвайки движението на находките в града и страната, засега остава най-достоверен. Те били не само модерни, но се отличават с красота, оригиналност и изящество, причини които подтикнали някое местно ателие да започне производство.

ж) Пръстени с камъни

Откритите единични екземпляри от пръстени имат стъклени кабошони, с изключение на един златен с аметист от некропола на църквата. Захващането на камъка е с 4 шифта, прием използван през XIV в. Този тип пръстени ясно отразява социалната диференциация във средновековното общество и културата на своите притежатели.

5. ГРИВНИ

Техният брой в комплекса е незначителен. Работени от мед и бронз, някои с позлата, те са лати, ковани и плетени. Най-разпространени са гривните от четворно вит тел с овални петлици. Освен тях има части от отворени пластинчати гривни със стеснени и уширени краища от XIII в.²³ Стъклените гривни са фрагментирани и застъпват всички типове от XII-XIV в., с явно преобладание на черни и тъмносини с обло сечение, усукани, както и с триъгълно сечение и канелюри в син цвят.

6. МЪНИСТА

Сред ограничения брой стъклени мъниста от комплекса има: многоцветни сферични мъниста от VI-VII в., цилиндрични и сферични мъниста с малки размери от дълги огърлици, стъклени тръбички, крушовидни, всички от края на XII-XIII в. Освен от стъкло са намерени мъниста от карнеол с бипирамидална форма, сферични от планински кристал и седефени от молитвени броеници, всички от XIV в.

Откритите 2 глинени поти, малката сгъваема везна, ползвана през XIII и XIV в. предимно във златарството и единствения глинен калъп не са достатъчни, за да потвърдят съществуването на златарската работилница в манастирски комплекс "Велика лавра".²⁴

Като цало откритите в некропола на църквата и манастира накити повдигат въпроси, отговора на които се крие в притока от български и чужди богомолци в него през XIII и XIV в., привлечени както от престижа на този комплекс, така и от намиращите се в него свети мощи и царски погребения. Намерените накити се отличават с високо техническо изпълнение, а някои от тях отразяват модните тенденции както на епохата, така и на други водещи златарски центрове - Константинопол, Дубровник, Венеция и т. н., с които Търновското царство е поддържало широки търговски контакти през цялата история от своето съществуване.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Георгиева, С. Накити и части от тъкани от Двореца на Царевец. Царевград Търнов. 2. С., 1974, с. 398, обр. 4;² Койчева, К. Средновековният некропол на Габрово. В: Приноси към българската археология, С., 1992, с. 266, обр. 3,^{3,4}

² Корзухина, Г. Ф. Русские клады, М-Л, 1954, с. 128, т. XI, VIII-14. Наречени са така от цитирания автор, откъдето повече от 30 години те бяха приемани като такива. Датировката им е край на XII-средата на XIII в. по автора.

³ Известно сходство намират в токи от Новгород. Вж. Колчин, Б., В. Янин, С. Ямщиков. Древний Новгород, М., 1985, с. 86, обр. 161.

⁴ Седова, М. С. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X-XV вв), М., 1981, рис. 14_{1,4,5}. Авторката ги датира в рамките на XII-XIV в.

⁵ Вълов, В. Новите разкопки на църквата "Св. Четиридесет мъченици" във В. Търново. - А, XIV, 1974, кн. 2, с. 44, обр. 11.

⁶ Подобни закопчалки имат някои обици и наушници в известни руски съкровища. Вж. Корзухина, Г. Ф. Цит. съч., с. 116, т. XXXVI-8.

⁷ Георгиева, С., Р. Пешева. Средновековен български некропол край гр. Ловеч. - ИАИ, XX, с. 516, обр. 39; Бъчваров, Ив. Янтренските некрополи, В. Търново, 1993, с. 23, т. VII.

⁸ Сръбските и дубровнишките златари получили правото да работят с чисто сребро и позлата едва в 1327 г., което може да е валидно и за българските. Вж. Ковачевич, Й. Средновековна ношна балканских словена, Б., 1953, с. 139.

⁹ Такива наушници има открити на Царевец - сектор XXXIX, както в с. Градница, Габровско, сведенията за което дължим на К. Койчева. Откритите в съседни страни са сребърни. Вж. Корзухина, Г. Ф. Цит. съч., с. 141, т. I X-1,2; Радойкович, Б. Накит код Срба, Б., 1969, обр. 68, като приликата им с търновските е пълна; Popescu, M. Podoabe medievale in Tarile Romane, B., 1970, cat. 14, fig. 4. От всички тези находки се вижда, че този тип се появява в началните десетилетия на XIII в., но е особено популярен през XIV в.

¹⁰ Инв. № 775 на НАМ - София.

¹¹ Бобчева, Л. Некропол от XIII-XIV век в Калиакра. - ИНМВ, XIV, В., 1978, с. 156, с. XVI-348; Седова, М. В. Цит. съч., с. 16, рис. 3_{1,2}; Spinel, V. Moldava in the 11th-14th centuries, B., 1986, FIG. - 22₃₁₋₃₃.

¹² Popescu, M. Op. cit., p. 64. № 127.

¹³ Вълов, В. Цит. съч., 44-46; Сотиров, Ив. Проблемът за Калояновия пръстен и неговия притежател. - ГНАМ, VIII, 1992, с. 349.

¹⁴ Георгиева, С., Д. Бучински. Старото златарство във Враца, С., 1959, с. 22; Ковачевич, Й. Цит. съч., с. 161; Popescu, M. Op. cit., p. 29, FIG. 21.

¹⁵ Седова, М. В. Цит. съч., с. 137, рис. 52-53.

¹⁶ Пак там, 138-139, рис. 52; Георгиева, С., Д. Бучински. Цит. съч., с. 22; Ковачевич, Й. Цит. съч., с. 139.

¹⁷ Ковачевич, Й. Цит. съч., с. 139.

¹⁸ Пак там, с. 158.

¹⁹ Колчин, Б., В. Янин, С. Ямщиков. Цит. съч., с. 66, обр. 105; Радойкович, Б. Цит. съч., с. 195; Popescu, M. Op. cit., cat. 28; Dalton, O. M. British museum. Franks Bequest Catalogue of the Finger Rings, London, 1912, pl. XVI-1006, 1007.

²⁰ Подобен златен пръстен с т. 6,30 гр. е открит в некропола на църквата от Юрд. Господинов през 1914 г.; Георгиева, С., Р. Пешева. Цит. съч., обр. 40; Радойкович, Б. Цит. съч., 57-58; Diaconu, P., S. Bdraschi Pacuil Soare, II, B., 1977, p. 121, FIG. 96₁₃.

²¹ Подобни пръстени от Средновековието публикуват: Седова, М. В. Цит. съч., с. 128, обр. 49₁₉; Радойкович, Б. Цит. съч., обр. 116; Георгиева, С., Д. Бучински. Цит. съч., с. 23, т. XIX-3,4.

²² Подобен пръстен е открит в некропол по поречието на р. Лева. Вж. Георгиева, С., Д. Бучински. Цит. съч., с. 111, т. XVIII-7; Станчева, М., В. Писарова. Колекция от пръстени в музея за история на София, Сердика, 2, С., 1989, с. 107, обр. 10-д; Радойкович, Б. Цит. съч., с. 43.

²³ Този тип гривни били широко разпространени през XIII в. както в страната, така и в

съседни държави. Първите гривни от некропола на църквата са намерени при разкопки в 1940 г. Инв. № 4374 на НАМ-София. Цит. съч., с. 97, рис. 34₁₂, като авторката ги поставя в по-големи хронологически рамки средата на XIII-средата на XIV в.

²⁴ Поради липсата на възможност да бъдат обработени по-рано тези материали, в предишна наша публикация Златарството в Търновград. В: Културата на средновековния Търновград, С., 1985, с. 86, приехме безрезервно казаното от Ат. Попов мнение в Търновската "Велика лавра". - ИБИД, XXXIII, 1980, с. 85, което се оказва погрешно.

THE DECORATIONS FROM THE BURIALS IN THE GREAT LAVRA MONASTERY AND FORTY HOLY MARTYRS CHURCH (Summary)

Maria Dolmova

Various jewellery have been found during the excavations in the necropolis of the church and the monastery complex. They have been made in different time and working shops. They are distinguished for their high technical and artistic qualities. Some of them represent the fashionable trends of the epoch and others - the traditions of the leading goldsmith centres Constantinople, Thessaloniki, Dubrovnik.

Their general review is a contribution to the following research of the culture and art of the capital Turnovo.

Translated by Yanka Serafimova